

Úri Andrea

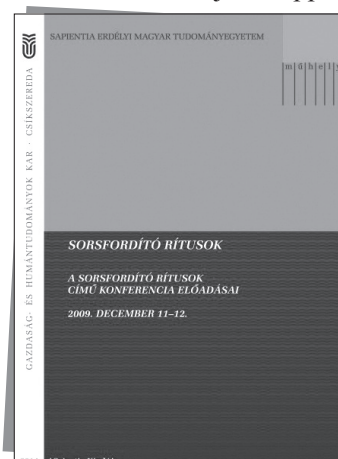
Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 uandrea1885@gmail.com

SORSFORDÍTÓ RÍTUSOK

A Sorsfordító rítusok című konferencia előadásai 2009. december 11–12. Szerkesztette Lajos Katalin és Balázs Lajos. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2014

A kötet a *Sorsfordító rítusok* című, 2009. december 11-én és 12-én megtartott konferencia előadásainak szerkesztett változata. Kettős tagolódást mutat. Az első rész az erdélyi hagyományos fogantatású egyéni, közösségi, társadalmi, és végül, de nem utolsósorban, a közéleti átmeneti sorsfordító rítusokat tárgyaló értekezéseket öleli fel, míg a második rész a művészeti alkotások vizsgálatára terjed ki. Huszonhat előadó mutatkozott be. Terjedelmi okok miatt ismertetőmben három átfogó jellegű tanulmányt emeltem ki.

Halász Péter munkája, *A lakodalom mint „gazdasági vállalkozás” a moldvai Pusztinán*, részletesen tárgyalja a paraszti közösségben előforduló lakodalmas rituálét. Ezen a területen a pénz a menyasszonytánccal nyert polgárjogot. Mindaddig a hozományt jószágban és földbirtok formájában mérték, a vendéglátók pedig megtermelték az ételt és az italt. Pénzre jóformán semmi szükség nem volt. A 19. század végén az árutermelés elterjedésével divatosá vált a menyasszony pénzért való táncoltatása. „Tulajdonképpen a hagyományos paraszti rend fölbomlásával, a 20. század derekán kezdett általánossá válni a menyasszonytánccal járó pénzgyűjtés, valamint a gazdag tárgyi ajándékozás. Az így befolyt adomány és pénz lényegében a menyasszony hozományának számított” – magyarázza Halász. A Kárpátokon túl, a Tázló menti Pusztinán (moldvai csángó falu) a *nunta* (lakodalom) várható és megvalósuló lényege a „számlák nullázása”, egyszerűsítve: a vendég annyit ad, amennyit a közösség elvár tőle, ezáltal a fiatalok fedezni tudják a hagyományörzés költségeit, a nagy dínomdánomot.

A fiatal pár feladata, hogy észben tartsa, kitől mit és mennyit kapott, hogy alkalomadtán viszonzni tudja. A *nyirel* (vőlegény) és a *nyirásza* (menyasszony) szülei azonos összeggel támogatják gyermekeiket. A testvérek is bőkezűen adakoznak, de a nagybácsik és nagynénik rendszerint a kétszeresét adják annak, ami az unokatestvérektől befolyik. A rokonságot követi a nem vér szerinti hozzátartozók ajándéka, ami eltérő nagyságú. Ennek a szokásnak a kihalását veszélybe sodorja az a tény, hogy egyre nagyobb a migráció, ami a kapcsolatok fellazulását, idővel a hagyományörzés megszűnését eredményezi.

Pócs Éva előadása az *Átmeneti rítusok a halál után* címet viseli. Kutatásainak lényegét a magyar, illetve a Kárpát-medencei környezetből ismert példákkal világítja meg. A 20. század eleji néprajzi gyűjtések a katolikus és ortodox falvak hiedelmeire és rituális gyakorlatára vonatkoznak. Az életfordulókhoz kötődő rítusok közül leggazdagabb ránk maradt adat a születés és halál kapcsán maradt fenn, míg a legkisebb jelentősége a házasságkötéshez kapcsolódó rítusoknak volt. A házasságkötés terén a *halott lakodalma*, a *halottas tánc* szokásai egyfajta végtisztességet jelentenek. Ezt úgy kell értelmezni, hogy azt a lányt vagy fiút, aki a jegyesség során elhalálozott, „kárpótolják” ezzel a rituáléval. Ez úgy történt, hogy megadták neki az élők közösségében betöltött státusuk szerint a nekik kijáró, de idő előtti haláluk miatt meg nem ért életfordulós rítus némely tartozékát. Pócs írja, hogy ez a rítus-tartozék jelzi az „igazi” lakodalom emlékeit. Továbbá rámutat arra, hogy a közösség érdekeivel ellentétes dolog idő előtt meghalni, mert akkor az a személy átmeneti rítusa befejezetlen marad, s ezt a hiányt az élőknek pótolniuk kell; a pótlással a halott szimbolikusan ugyan, de elnyeri új státusát. A „pót”-rítusok lényege az, hogy az élő mindent megtegyen annak érdekében, hogy a halottnak rendezett túlvilági sorsot biztosítson. Többek között hasonló a helyzet a keresztelettel. Ide azokat a személyeket soroljuk, akiket nem kereszteltek meg, és ezáltal nem tisztultak meg az eredendő bűntől, ami azt eredményezi, hogy az egyén nem tagja a közösségnek. Elsősorban a holtan született csecsemőkre kell itt gondolnunk. Az utólagos megkeresztelés akkor történik, ha például az anya vagy a kiválasztott keresztanya a gyermek sírását véli hallani. „...a valódi keresztelés két mozzanata hangsúlyozódik ki ezekben a többnyire csak képzeletbeli, álombeli rítusokban: a névadás és a keresztelőing adása. Mindkettő a keresztelő profán, földi aspektusát, a társadalmi csoportba való befogadást hangsúlyozza, egyben azt is jelzi, hogy mennyire társadalmi kirekesztettség az alapja a veszélyes démonná válás képzeletének” – írja Pócs Éva. Az ilyen démonok a közösség tagjaira támadnak, megfosztják az éltető nedvektől, például az anyatejtől és a csapadéktól. Ezek a vonások többnyire a kalotaszegi, moldvai hagyományváltozatokban lelhetők fel. A dolgozat rámutat arra, hogy az élők számára rend-

kívül fontos a holtakkal való harmonikus viszony megteremtése. A halál utáni ceremóniák elvégzésének fő célja, hogy rendeződjön a halott túlvilági státusa. E hagyományok fennmaradásában fontos szerepet játszott az egyház beleegyezése a pótlólagos rítusokba, a szükségkeresztelő vagy a halott lakodalmának megrendezésébe.

E két előadás a konferencia első részében hangzott el, amiben – mint már említettem – az egyéni, a közösségi és a társadalmi hagyományos átmeneti-sorsfordító rítus széles témakörét tárgyalták a résztvevők. A továbbiakban egy olyan munkát ismertetek, melyre az esemény második részében került sor, amikor a művészeti alkotások, társadalmi helyzetek motívumairól esett szó. Az itt bemutatott tíz munka közül Pap Leventének a *Temetkezés a római és a korai keresztény korban* című munkáját választottam ki.

Pap munkájában külön fejezetben tárgyalja a római és a keresztény temetkezés, valamint a laudatio funebrisszel kapcsolatos begyűjtött adatait. Ezek olvasásakor képszerű leírással bővül tudásunk a római kor szokásairól. Megtudjuk, hogy a haldokló hozzátartozói fontosnak tartották akkoriban (is), hogy szájukkal kapják el annak utolsó leheletét, szemét lezárták, és beszéltek hozzá. A testét megmosták és olajjal kenték be, kiegyenesítve helyezték el a ház előcsarnokában, lábbal az ajtó felé. Öltözete képviselte az életvitelét: életében hordott legszebb ruhájába öltöztették, vagy – ha akadt olyan – ráadták a saját hivatali öltözetét, és koszorút tettek a fejére. Akkoriban kétfajta temetés létezett: nyilvános és magántemetés. A kettő között az a különbség, hogy az előzőre a hírnök invitálta az embereket. A szertartással járó költségeket az örökös fedezte. Ki volt ott? Elöl a gyászzenét játszó zenészek a siratóasszonyokkal, utánuk következtek a rabszolgák. A rabszolgák nagy számban jelentek meg. Ennek a magyarázata az, hogy a gazda halála előtt felszabadította őket, hogy díszesebb legyen a halotti körmenete. A gazdagok halottas ágyai elefántcsontból készültek, és arannyal, bíborral díszítették azokat. A temetésre a halál utáni 8. napon, a halotti torra a temetés utáni 9. napon került sor. A rómaiak a holtakat hamvasztották, a temetők a városokból kivezető utak mentén helyezkedtek el. A síremlék kérdésében nem mindenki járt el egyformán, mindenki anyagi lehetőségeihez mérten. Kiforrott keresztény temetkezési szokások az első századokban még nem voltak, a pogány szokásokat vették alapul. A temetés után agapé tartottak, ami a pogány római kultúrában a halotti torral azonos. Idővel, ahogy gyarapodott az egyház vagyona, a keresztények saját temetőket létesítettek, a hívők nem csak a saját családjukhoz ragaszkodtak, hanem felkarolták a szegényebb sorsú gyászolókat. „A temetkezést a Római Birodalom területén komoly törvények szabályozták. [...] A vallási előírások szerint a holttestet el kellett zárni a napvilágtól, és aki ennek ellenére cselekedett, azt kemény büntetéssel

sújtották, előéletétől függően valamely szigetre száműzték, vagy bányarabságra ítélték.” Ezenkívül Pap arra is kitér, hogy kétféle temető létezett: egy a gazda és annak családja részére, egy pedig a gazda jogos örökösei részére. Egy mondat erejéig említést tesz arról, hogy olykor a csöcselék dülta fel a keresztény sírokat, de ennek ellenére a hívők rendszeresen adományoztak (ki pénzt, ki ruhát vagy éppen amit nélkülözni tudott) a szegényeknek. Ebben a témakörben kihagyhatatlannak tűnő *laudatio funebris* is vizsgálja a szerző. Nem másról van szó, mint a nyilvános beszédnek egy sajátos, tipikusan római változatáról, a temetési dicsőítő beszédről, amely az egyén és a személyiség kiválóságát a családért és a hazáért való tevékenységen mérte le és magasztalta. A beszéd funkciója a gyászoló közönség visszaemlékezése a halottra, az emberek szeme előtt leperegnek az események, s nemcsak hajdani társain, hanem a kívülállókon is mélységes gyász vesz erőt, úgy érzik, az elhunyt nem csupán a hozzátartozók, hanem az egész nép vesztesége. A görög hagyományokhoz csak annyiban van köze, hogy a görög retorikaelméletnek a dicsérő beszéd elrendezésére vonatkozó része befolyásolta a szónoklat szerkezetét. Máskülönben ez római találmány. Az ilyen beszéd lehetőséget adott a politikai karrierre vágyó fiatal számára, hogy megmutatkozzon ország-világ előtt. (Érdekességként megjegyezhető, hogy annak idején Caesar is ezt tette nagynénje temetésén.) Ezek a szónoklatok fennmaradtak, nyilván a családok őrizték meg az utókornak. Viszont az kérdéses, mennyi benne a torzított szöveg, a valóság szépítése vagy elhallgatása. Remekműként, a műfaj legcsiszoltabb darabjaként tartja számon az irodalom Néro temetési beszédét Seneca tollából. A magyar irodalomban e műfaj hajnalát a *Halotti beszéd és könyörgés* és Janus Pannonius költészete képezi. Befejezésül megállapítja a szerző, hogy a klasszikus antik formák átöröklődtek a keresztény hagyományba, ahol hosszú évek során sem változtak.

A konferencián részt vevő előadók átfogó értelemben annak adtak hangot, hogy társadalmi közegekként eltér(het)nek a rituális folyamatok, de ennek ellenére ugyanazzal a funkcióval rendelkeznek. Úgyszintén közös tulajdonság az, hogy a rítusok a természetfelettihez fűződnek, legyen szó a vallási vagy az emberi élethez kötődő esemény szertartásáról. Vallásinak mondható az olyan rituális esemény, amelyben a vallás és a természetfeletti együttesen jelenik meg.